

«Правило тріади» і долинно-річкові ландшафти

Лаврик О. Д., кандидат географічних наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, s-lavrik@yandex.ru

Досліджуючи будь-який об'єкт, кожен географ шукає відповіді на низку питань: *як зрозуміти суть об'єкту, складові частини якого нерозривно пов'язані між собою? Чи всі об'єкти можна розділити на рівнозначні частини? У чому раціональність цього поділу та для чого він потрібен?* Розпочавши дослідження цього географічного об'єкта, ми розуміємо, що лише після поділу його на окремі складові можна розробити класифікацію, проаналізувати структуру, прослідкувати міжсистемні взаємозв'язки, зрозуміти причини трансформації тощо. Вирішення зазначеної проблематики знаходимо у «правилі тріади», яке відображає триєдину суть (рис. 1) усіх складових географічної оболонки. За Ф.М Мільковим, *«властивості географічного об'єкту змінюються у відомому напрямі від однієї його зовнішньої межі до іншої, і це дозволяє розрізняти в об'єкті три частини – середню, з найбільш характерними для нього ознаками, та дві бічні, які мають риси суміжних об'єктів»* [3, с.91].

Правило тріади відіграє провідну роль у дослідженні об'єктів, які були проаналізовані недостатньо або взагалі не розглянуті науковцями. Саме до такої категорії належать долинно-річкові ландшафти – складні цілісні системи, пізнання яких розпочалося лише з 60-х років ХХ ст.

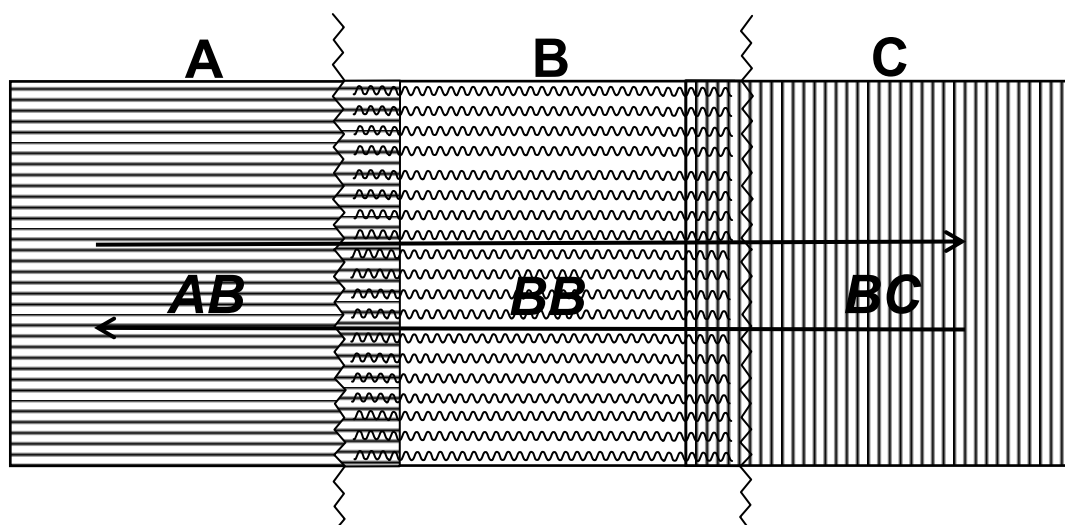

Рис. 1. Триєдина суть географічних об'єктів

В – центральний об’єкт; А, С – суміжні об’єкти; ВВ – середня частина об’єкта з найбільш характерними для нього ознаками; АВ, ВС – бічні частини з проявом ознак суміжних об’єктів; стрілки – напрями змін властивостей.

У ландшафтній оболонці Землі є безліч триад. Поряд з часовими, які використовуються для визначення етапів розвитку ландшафтів, є просторові – вертикальні та горизонтальні, що характеризують структуру об’єктів. Зовнішнім мемам просторових триад відповідають крайні точки відліку часу, а середня ланка часової триади ідентифікує стан географічного об’єкта в середній частині його розвитку [3]. Детальніше зупинимось на другій групі триад (рис. 2А), які необхідно враховувати при дослідженні долинно-річкових ландшафтів.

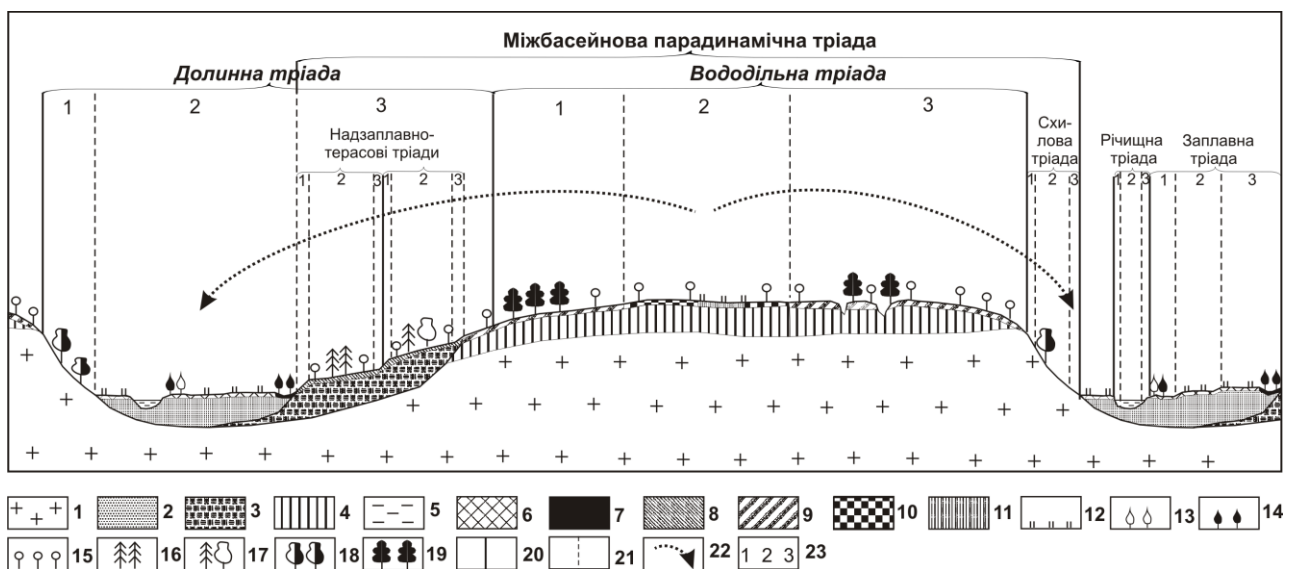

Рис. 2. Триади в долинно-річкових ландшафтах

Натуральні геокомпоненти: 1 – корінні породи (граніти та гнейси); 2 – сучасні алювіальні відклади; 3 – флювіогляціальні піски й супіски; 4 – лесоподібні та покривні суглинки; 5 – поверхневі води; 6 – заплавні лучні ґрунти; 7 – заболочені ґрунти й торф’яники; 8 – дерново-середньо- та сильно-підзолисті ґрунти; 9 – ясно-сірі й сірі лісові ґрунти; 10 – чорноземи опідзолені; 11 – перезволожені чорноземи (мочари); 12 – різнотравно-злакові луки; 13 – вербняки; 14 – чорновільшанники; 15 – агрофітоценози; 16 – сосново-ялинові ліси; 17 – сосново-широколисті ліси; 18 – байрачні ліси; 19 – широколисті (грабово-дубові) ліси. **Межі:** 20 – триад; 21 – складових триад. **Інші позначення:** 22 – напрями масо- та енергопотоків; 23 – складові триад.

Класифікаційна триада. Залежно від рельєфу типологія річкових ландшафтів включає три таксони: 1) рівнинний – підклас характеризується виробленим поздовжнім профілем рівноваги, широким днищем, незначним похилом, наявністю чітко виражених аквальних ділянок річища з швидкою та повільною течією, рівномірними видами діяльності водного потоку; 2) гірсько-рівнинний – підклас поєднує ознаки гірських і рівнинних річкових ландшафтів; 3) гірський – підклас виокремлюється великим похилом, вузькою долиною, швидкою течією та переважанням процесів розмиву. У залежності від довжини річища та площі басейну виділяють три типи річок: 1) малі мають до 100 км довжини та площу 2000 км²; 2) середні – від 100 до 500 км довжини та площу 2000 до 50 000 км²; 3) великі – понад 500 км довжини та площу понад 50 000 км².

Річищна триада. У поперечному перерізі річище складається з трьох частин: 1) правий берег; 2) власне днище річища; 3) лівий берег. У поздовжньому розрізі у річищі чергуються: 1) плесова ділянка верхньої течії; 2) ділянка перекаату; 3) плесова ділянка нижньої течії.

Заплавна триада. У межах висотних рівнів заплави: 1) низька заплава – вербняки та вільшняки на прирічищних ділянках; 2) середня заплава – луки різного ступеня зволоження з ділянками затоплюваних лісів; 3) висока заплава – затоплюється не щорічно, ґрунтовий покрив наближений до зонального. Горизонтальні мікрозони: 1) прирічищна – підвищена, складена піщаним і супіщаним алювієм; 2) центральна – рівні ділянки з глинистими та суглинистими ґрунтами; 3) притерасна – знижена і заболочена [1].

Схилова триада: У межах висотних рівнів схилу: 1) зона бровки – найвища частина, яка відділяє схил від плакору; 2) зона власне схилу – нахилена у бік днища поверхня з кутом нахилу до 90°; 3) зона подошви – найнижча частина схилу, суміжна із заплавою.

Надзаплавно-терасова триада: У межах висотних рівнів тераси: 1) схилова зона – крутий уступ (до 35°), який відділяється від майданчика бровкою; 2) майданчикова зона – рівна або похила частина долини, що має

найбільші довжину й товщину залягання алювію; 3) тилова зона, де накопичуються делювіальні шлейфи суміжної вищої тераси або схилу

Долинна та басейнова тріади. На повздовжньому профілі рівноваги виокремлюються: 1) верхня течія, де переважає ерозійна діяльність водного потоку; 2) середня течія, у якій відбувається транспортування зруйнованого матеріалу; 3) нижня течія, де здійснюється акумуляція алювію. На поперечному профілі розташовані: 1) правобережжя (крутий схил у північній півкулі); 2) днище (річище та заплава); 3) лівобережжя (надзаплавні тераси та схил). У межах висотно-ландшафтних рівнів долину диференціюють на: 1) «молодий» акумулятивний рівень; 2) «типовий» або перехідний рівень; 3) «старий» денудаційний рівень [2]. Аналогічно долинам у басейні річки також виділяють три частини: 1) верхню; 2) середню; 3) нижню.

Парадинамічна міжбасейнова тріада, в основі якої лежить суміжність розташування ландшафтних комплексів (ЛК) між вододілами та обмін між ними речовиною, енергією та інформацією. У поперечному розрізі розташовуються: 1) лівобережні долинні ЛК одного басейну з уповільненим масо- та енергообміном; 2) вододільні ЛК, де здійснюється перерозподіл парадинамічних і парагенетичних зв'язків між суміжними басейнами; 3) правобережні долинні ЛК іншого басейну з крутим схилом, де відбувається пришвидшений масо- та енергообмін.

Правило тріади відіграє важливу роль у дослідженні долинно-річкових ландшафтів. Досвід окремих робіт доводить його теоретичну та практичну цінність. У перспективі використання цього підходу можна застувати для долинно-річкових ландшафтів усіх фізико-географічних зон України. Диференціація цілого на частини дає можливість узагальнити дані про структуру і функціонування долинно-річкових ландшафтних комплексів глобального масштабу, а відповідно знайти причини їх сучасних змін внаслідок господарського впливу людини.

Література:

1. Денисик Г. Ландшафти річкових долин : правило тріади і осередкові процеси / Григорій Денисик, Оксана Тімець // Річкові долини. Природа – ландшафти – людина : [зб. наук. праць / наук. ред. Круль В., Рідуш Б.]. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 23–26.
2. Денисик Г. І. Висотна диференціація рівнинних ландшафтів України : монографія / Г. І. Денисик, Л. М. Кирилюк. – Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2010. – 236 с.
3. Мильков Ф. Н. Физическая география : учение о ландшафте и географическая зональность : [монография] / Мильков Ф. Н. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1986. – 328 с.